

"לדורות" סיפוריהם של ניצולי השואה החיים בישראל

שאלון לרישום קורות ניצולי השואה

איסוף סיפוריהם של ניצולי השואה הוא אחד המרכיבים החשובים ביותר בשימור הזיכרון ובהנחלתו לדורות הבאים. לכן, המידע על קורותיהם של הניצולים חיוני מאוד לחוקרים ולבני הדורות הבאים. בעזרת מידע זה אפשר יהיה להכיר את הסיפורים הפרטיים המרכיבים את התמונה הרחבה של תקופת השואה. לסיפור האישי שלכם יש חשיבות לאומית, מחקרית וחינוכית. אוסף הסיפורים מפורסם באתר אינטרנט מיוחד שכתובתו www.ledorot.gov.il

שם משפחה ושם פרטי כיום

שם משפחה: פליישמן	שם פרטי: נירה
----------------------	------------------

פרטים אישיים לפני השואה ובתקופתה
במידה והשאלה אינה נוגעת אלייך, אין צורך לענות עליה

שם משפחה איתו נולדתי: שוורקופף		בלועזית Schwarczkopp	
שם פרטי איתו נולדתי: קטלין	בלועזית Katalin	מין: נקבה	שנת לידה: 1939
עיר לידה: דברצן	בלועזית Debrecen	ארץ לידה: הונגריה	
שם פרטי ושם משפחה של האב: זולטן שוורצקופף		שם פרטי ושם נעורים של האם: ארז'יבט לוסטיג	
מקום מגורים קבוע לפני המלחמה: דברצן		בלועזית	ארץ המגורים: הונגריה
השכלה/תואר אקדמי לפני המלחמה: (יסודי, תיכון, אוניברסיטה, ישיבה)		מקצוע לפני המלחמה: (תלמיד, סנדלר, מורה)	חבר בארגון או בתנועה: (בית"ר, השומר הצעיר, בני עקיבא)
מקומות מגורים בתקופת המלחמה: דברצן - הונגריה, שטרסהוף- אוסטריה (שם העיר או האזור ושם הארץ)			
במידה והיית בגטו, ציין את שמו: גטו דברצן וגטו "מפעל הלבנים"		בלועזית Debrecen	
במידה והיית במחנה עבודה או מחנה ריכוז, ציין את שמו: מחנה עבודה שטרסהוף		בלועזית Strasshofi	
המקום בו נודע לך כי הנך אדם חופשי: שטרסהוף		תאריך השחרור: אפריל 1945	
במידה והיית במחנה עקורים ציין את שמו (מחנות פליטים שהוקמו לאחר המלחמה בעיקר באוסטריה, גרמניה ואיטליה)		ציין מקום אליו חזרת לאחר השחרור דברצן	
במידה והיית במחנות מעצר בקפריסין, ציין ממתי עד מתי		שנת עליה: 1957	במידה ועלית באנייה, ציין את שמה

אנא ספרי/י על קורותיך לפני המלחמה

(ציוני דרך: הבית בו גדלת, בית הספר, חברי ילדותך; במה עסקו הוריך, המשפחה המורחבת, חגים ומאכלים)

נא לכתוב בגוף ראשון

אני נולדתי כבת שישיית לאחר חמש בנות. הבדלי הגילים ביני לבין אחותי הגדולה היה 16 שנים. אחרי נולדו שני בנים הצעיר ביותר נולד לאחר המלחמה. כשנולדתי שתי האחיות הגדולות כבר לא היו בבית, הן עברו לבודפשט לחיות עם אחים של אמא ולעבוד במפעל שלהם מאחר והמצב הכלכלי של הורי לא היה הכי טוב. אבי היה זגג מקצועי – מקצוע מאוד נחשב. הוא היה בין הבונים של הויטראג' בכיפה של אוניברסיטת דברצן. אימי הייתה עקרת בית. זכור לי שאמא דאגה לחגוג את חגי ישראל ולשמור על המנהגים. בבית דיברו הונגרית. ההורים ביניהם דיברו יידיש. המשפחה לא הייתה משפחה עשירה אך אני זוכרת את האווירה הטובה ששררה. אף פעם לא היו צעקות. זכור לי שהייתי ילדה שובבה ויום אחד טיפסתי על עץ ונפלתי ונפצעתי. פחדתי שיכעסו עלי. אבל זה עבר ללא צעקות. אף פעם לא הכו אותנו. השכנים שלנו שחלקו אתנו את החצר המשותפת היו יהודים להוציא משפחה אחת שזכור לי שהיה להם עץ חג המולד ומזה אני מבינה שלא היו יהודים. הבית שלנו לא היה בשכונה בה חיו רוב היהודים ובגלל זה לא יצא לנו להרגיש את שנאת ההונגרים כלפי היהודים כפי שהרגישו בשכונה ההיא. האיכרים ההונגרים היו שונאי יהודים. הם האשימו את היהודים בכל הרע וחוסר ההצלחה שלהם. כיוון שהייתי מאוד קטנה הרבה דברים לא זכורים לי. זכור לי יותר מה שאחיותי הגדולות והורי סיפרו אחרי המלחמה. ככלל זכורה לי ילדות מאוד כייפית.

נא ספרי/י על קורותיך בזמן המלחמה

(גירוש, גטאות, מחנות וצעדות מוות, במסתור או בזהות בדויה ושם בדוי, פעילות ותפקידים במחתרת, השתתפות בבריחה או בהתנגדות, האנשים שהיו בסביבתך בגטו או במסתור, במי נעזרת או אולי למי עזרת):

את פרוץ המלחמה בהונגריה אני לא זוכרת. זכור לי שאבא גויס לעבוד במחנה עבודה. אני אז הייתי בערך בת חמש. לראשונה הרגשתי את המלחמה כשהורו לנו לעזוב את הבית באפריל 1944 ולעבור לגטו בתוך השכונה שרוב יושביה היו יהודים. אנחנו עברנו לגור יחד עם קרובי משפחה שגרו באותה שכונה. מלבדנו הגרמנים הורו להכניס עוד משפחות באותו בית. מי שהוציא לפועל את הוראות הגרמנים היו השוטרים ההונגרים "הג'נדרים". מהגטו בשכונה בעיר הועברנו כעבור כחודש ימים לגטו מחוץ לעיר במגרש ששימש מפעל ללבנים. את הדרך עשינו ברגל. אז כבר זכור לי שהיה לנו טלאי צהוב על הבגד. המפעל ללבנים היה מקום פתוח, מגודר. לא היו בו כל מבנים או משרדים. מהלבנים שהיו במפעל בנו אנשי הגטו מעין קירות כמחסום כנגד הרוח. היינו תחת כיפת השמיים בעונה שעדיין קר. כולם כל הזמן הסתובבו בתוך השטח המגודר. לא היה כלל אוכל. אמא הצליחה לקחת איתה מהגטו בעיר מעט דברי אוכל ומזה הצלחנו להתקיים.

לאחר כשבועיים לשהותנו במפעל ללבנים שוב ניתנה הוראה להתחיל ללכת. לא היה לנו מושג לאן אנחנו הולכים. בסופו של דבר הגענו בחזרה לתוך דברצן לתחנת הרכבת ושם העמיסו אותנו על קרונות להובלת בהמות. עמדנו מאוד צפופים – כפי שסופר לי אחר כך היו כ 70 איש בקרון ולא היה מקום לזוז. היתרון של הצפיפות שלא היה קר. לא היו לנו מים לשתייה. אמא לקחה איתה מעט אוכל שנשאר וכלי בישול שבעזרתו היא הצליחה לאסוף מי גשמים וכך היו לנו מים לשתייה. כך היה עד שאחד השומרים ראה אותה מוציאה את היד דרך החלון הקטן עם הסיר וזרק לה את המים ואת הסיר. כך נסענו ונסענו עד שהגענו לתחנה מסוימת ואז הרכבת הייתה נעצרת. אותנו לא הורידו. אנחנו נשארנו נעולים בתוך הקרון, עומדים ללא מים וללא מזון. אחותי סיפרה שהיו אנשים מבוגרים שנפטרו. בהפסקות אלו, כשהרכבת עמדה, היו פותחים את הקרונות רק כדי לסלק את הגופות. הנסיעה ברכבת נמשכה כשבוע ימים עד שהגענו לגבול אוסטריה. זאת ידענו לפי השלטים שנראו מתוך הקרונות. למזלנו הצלחנו להיות כל המשפחה באותו קרון – אמא האחיות, אחי הצעיר בלי אבא, שכאמור גוייס קודם לכניסתנו לגטו לעבודה, ושתי האחיות הגדולות שהיו בבודפשט כשהועברנו לגטו. כשהגענו לגבול אוסטריה הורו לנו להחליף רכבת. זו הייתה הפעם הראשונה שירדנו מהקרון. המשכנו לנסוע לאוסטריה עד שהגענו לתחנה הקרובה לוינה – שטראסהוף Strasshofi ומשם נלקחנו במשאית לאזור פלוריסדורף Florisdorf. סידרו אותנו בתוך מבנה של בית ספר. לכל משפחה הייתה פינה משלה. לא היו מיטות או ציוד, ישנו על הרצפה. למחרת כל מי שהיה יכול לעבוד נלקח לעבוד. רק נשים שהיו צריכות לשמור על ילדים קטנים נשארו. אמא לא יצאה לעבוד כי נחשבה למבוגרת. שתי אחיותיי המבוגרות ממני נשלחו לעבוד במפעל שייצר חלקים לבתי זיקוק. העבודה שלהן הייתה לפנות הריסות מהפצצות בתוך המפעל. באוסטריה קיבלנו מזון. זכור לי שבתוך בית הספר היה תנור בישול ואמא שלי עומדת ובוחשתבסיר. היה תורלבישול וכל משפחה בישלה לעצמה את האוכל. אני הייתי עם אמא, עזרתי לה. לפעמים קיבלנו הוראות מהשומרים לנקות את חצר בית הספר. התושבים המקומיים, כפריים אוסטרים נתנו לנו מדי פעם מזון, ירקות. הכפריים האוסטרים היו יותר אנושיים מהכפריים ההונגרים.

זכור לי שכמה פעמים בית הספר הופצץ על ידי כוחות הברית (כנראה כי ליד בית הספר היה מפעל לתחמושת). כל פעם שהפיצו רצנו למרתף. באחת הפעמים הכיתה בה אנחנו גרנו הופצצה וכל הציוד המועט שהיה לנו נהרס. בפעם זו אחותי רצה למרתף יחפה ועם בגד קל על גופה. היא נחה אחרי יום העבודה בדיוק כשהחלה ההפצצה. אחר כך אמא הצליחה לארגן לה נעליים ולבוש מתאים. היה הרבה מזל מאחר ואף אחד לא נפגע מההפצצות.

אחרי המלחמה נודע לנו שאנחנו היינו מעין "תעודת ביטוח" עבור האוסטרים. איימן עשה הסכם להציל כמות מסויימת של יהודים כדי, שכאשר צבאות בעלות הברית יגיעו, יוכלו להראות שהתייחסו בצורה אנושית ליהודים במחנות העבודה. העובדה שנימצא בחיים ובמצב סביר תיתן להם נקודות זכות. מחקירה שנעשתה הרבה יותר מאוחר (הגרמנים השאירו תעוד מאוד מדוייק של מספר הרכבות, מספר הקרונות, תאריכים, תחנת מוצא, תחנת יעד מספר נוסעים וכד'..). התברר שהרכבת שלנו במקורה הייתה אמורה להגיע לאושוויץ. פקיד שתפקידו היה ללקבוע את לוחות הזמנים ומסלולי הנסיעה לרכבות היה רגיל לשלוח רכבות לאוסטריה וכך עשה גם לגבי הרכבת שלנו. כשהגיעה הרכבת שלנו לגבול אוסטריה, מהר יותר מהמתוכנן, לא הייתה התאמה בין מס' הרכבת ליעד. בברור שנעשה עם המפקדה הוחלט לשלוח את הרכבת שכבר קרובה לאוסטריה (זאת שאנו היינו עליה) לאזור וינה ורכבת אחרת שיועדה לווינה לשלוח לאושוויץ. כך בעצם קרה שבדרך המקרה לא הגענו לאושוויץ. מחקר שנעשה על מחנה העבודה ליד וינה כתוב בספר "ההגליה" שנערך והוסבר על ידי צבי נשיא. הספר יצא לאור בשנת 1995 על ידי "תל יצחק".
במחנה ליד וינה היינו ממאי 1944 עד אפריל 1945.

אנא ספרי על קורותיך מתום המלחמה ועד עלייתך לארץ

(השחרור וחזרתך הביתה, חייך אחרי המלחמה, העפלה/ עליה):

באפריל 1945 אספו את כולם ממקומות העבודה והחזירו למחנה. כעבור כמה ימים השומרים ששמרו עלינו כבר לא היו וראינו חיילים רוסים. בקרונות רכבת שהגרמנים השאירו מצאנו מזון. לאחר כמה ימים אספנו את מעט הציוד שלנו, לקחנו מזון כמה שיכולנו והתחלנו ללכת במטרה לחזור הביתה. לא היה לנו מושג אם אנחנו הולכים בכון הנכון. משאית של הצבא הרוסי שעברה לידנו אספה אותנו וקידמה אותנו כברת דרך וזכינו לקבל מהם גם מזון.
היה ברור שהחיילים התייחסו מאוד יפה לילדים. חלקם כנראה השאירו מאחור משפחות עם ילדים ואנחנו הזכרנו להם אותם וזה מאוד עזר לנו. אמא לעומת זאת מאוד דאגה לאחיותי ביותר גדולות, שכבר היו עלמות צעירות והיא הלבישה אותן שיראו כמה שיותר זקנות מחשש לתגובת החיילים למראה בחורות צעירות. כך הגענו עם המשאית עד לכפר אוסטרי עזוב. נכנסנו לאחד הבתים שהיה ריק מדייריו ישנו במיטות שלהם ויכולנו גם להתרחץ. בהמשך הצלחנו לנסוע עם רכב צבאי רוסי וכך הגענו עד ברטיסלבה - סלובקיה.

בברטיסלבה פעל כבר ארגון הג'וינט שנתן לנו חדר במלון ומעט כסף. נשארנו בעיר זו כשבוע ימים. אחותי הגדולה שחלתה הרבה במשך שנה זו, חלתה שוב ובפעם הראשונה קיבלה תרופות. לאחר שהבריאה קנינו כרטיסים לרכבת כדי לנסוע לבודפשט.

בבודפשט משפחה יהודית לקחה אותנו לביתה. בעת שהותנו בבודפשט פגשה אמא בדרך מקרה אשה הונגרית מהעיר שלנו דברצן, שהייתה מוכרת לנו. אשה זו סיפרה לאמא שאבא שלנו חזר ממחנה העבודה והוא כל יום הולך לתחנת הרכבת בתקווה למצוא שאנחנו חזרנו. היא סיפרה שאבא הצליח להשתחרר ממחנה העבודה תודות לתעודות הצטיינות שהיו לו מהשרות בצבא ההונגרי במלחמת העולם הראשונה. הוא שוחרר ולא חזר לבית שלנו שבינתיים נתפס על ידי פולשים הונגריים. הוא הצליח להמשיך לעבוד כזגג וחסך כסף כדי להתארגן מחדש לאחר שמשפחתו תחזור. ידיעה זו עשתה את אמא ואת כולנו קצרי סבלנות ומהר ככל שיכולנו, וכאשר הבריאות של אחותי אפשרה, עלינו לרכבת לדברצן. כך המשפחה התאחדה מחדש. על שתי האחיות שעברו את המלחמה בבודפשט נודע שהמבוגרת נישאה והצליחה להסתיר את יהדותה. עלהצעירה הלשינו שהיא יהודייה והיא נלקחה לאושוויץ אך שרדה את המלחמה. היא לא הסכימה להישאר בהונגריה לאחר המלחמה. היא הרגישה שבגדו בה כאשר הסגירו אותה. היא עזבה לצרפת למכר אותו הכירה באושוויץ.

כשחזרנו לדברצן עברנו להתגורר בבית שהיה שייך לאח של אבי שלא חזר מאושוויץ. אבא כבר גר בבית הזה. כאשר חזר ממחנה העבודה גילה שהבית הקודם שלנו נתפס על ידי דיירים חדשים שפלשו אליו. בבית אחיו(שהיה איש אמיד) התגוררו, במבנה המרכזי, האחין שלו ואשתו, ואילו אבא התגורר בבית קטן יותר שהיה לידו, בית שכנראה היה שייך לעובדים של אחיו. מבחינת המשפחה החיים חזרו למסלולם. כעבור כשנה לאחר שובנו נולד תינוק נוסף למשפחה. האח הצעיר. האחיות הגדולות יותר עזבו את הבית. האחיות הצעירה הלכה להכשרה של תנועת נוער ציונית (בדברצן) במטרה לעלות לארץ ישראל ולהתיישב בקיבוץ. בהכשרה היא הכירה את בעלה. האחיות הגדולה נישאה בשנת 1947 ועלתה יחד עם בעלה לארץ. את הונגריה היו צריכים לעזוב בסתר משום שהשלטון הקומוניסטי לא איפשר הגירה. כשהם הגיעו לארץ הם נתפסו על ידי הבריטים והוגלו לקפריסין.

אני ואחי הלכנו לבית הספר. שינו התחלנו כתיב א'. אני הייתי בוגרת ממנו אך בגלל השואה הפסדתי שנת לימודים. בבית הספר לא הרגשתי התייחסות מיוחדת כלפי על היותי יהודייה ניצולת שואה. לא זכורים לי ארועים אנטישמיים.

אחי היה תלמיד מחונן ובכיתה ב' הוא עבר ללמוד בבית ספר למחוננים. הפרנסה של המשפחה לא הייתה קלה, והורי שמחו שהאחיות הבוגרות עזבו את הבית והחלו לבנות לעצמן חיי משפחה. ההורים סמכו עליהן, ידעו שלאחר הניסיון שעברו בשואה הן חזקות ומסוגלות להתמודד.

אבא ניהל חנות לזגגות וגם לימד את מקצוע הזגגות. הוא היה מאושר בעסוקו. החיים התנהלו על מי מנוחות עד שנת 1956. האח הצעיר, זה שנולד לאחר המלחמה אז בן תשע וחצי, קיבל מכה ברגל כתוצאה ממנה התפתח לו פצע שהזדהם ודרש אשפוז בבית חולים משך תקופה ממושכת. אמי מאוד חרדה לו. בזמן שהוא היה מאושפז היא קיבלה שבץ מוחי ממנו לא התאוששה ונפטרה כעבור יומיים בבית החולים.

מותה של אמא יצר מצב שדרש ממני לעזוב את הלימודים ולנהל את משק הבית. אני, אז בת שבע עשרה וחצי, בכיתה האחרונה של התיכון. מעולם קודם לא עשיתי דבר כל שהוא שקשור לניהול משק הבית. אמא תמיד עשתה הכל בכוחות עצמה.

כחצי שנה אחר כך, באוקטובר 1956, פרץ המרד בהונגריה. בעת שהמרד פרץ אבי היה עם שלושה ילדים, כשהצעיר ביותר עדיין בבית חולים. אני כבר עשיתי את כל הסידורים כדי להתחיל לימודי אוניברסיטה בשנה אחרי זה. הסטודנטים התקוממו כנגד השלטון הקומוניסטי. הם דרשו חופש דיבור והבעה. המשטרה החשאית פעלה כנגדם חזק מאוד.

הרווח שהיה בעקבות המרד, השערים נפתחו ואנשים יכלו לעזוב את הונגריה. הרבה ניצלו זאת כדי לעבור לארצות המערב. אחר כך נודע לי שד ווקא היהודים היו בין אלה שסבלו מאוד כתוצאה מהמרד. יהודים ששרדו את השואה סבלו שוב מהשלטון הקומוניסטי. הם הוגלו לאזורי ספר מאוד רחוקים ולא מפותחים ולא אפשרו להם לחזור לבתיהם. ביניהם היו אנשים מאוד עשירים שבתקופה זו איבדו את כל רכושם. החלו דיבורים רעים כנגד יהודים גם בפי העם. חלק מהשליטים הקומוניסטים היו יהודים. וזה נתן סיבה לדבר רע על כל היהודים. בעצרות, בנאומים בכיכרות החלו לדבר בקול רם כנגד היהודים. אירועים אלו הדליקו נורה אדומה בראשו של אבי והא החל לחפש דרך כדי שאני ואחי נעזבו לישראל, נצטרף לשתי אחיותינו ומשפחותיהן.

אבי נעזר בקרובי משפחה רחוקים שקיבלו אישור לעזוב לאוסטריה. מאחר והיו להם הרבה ילדים, אנחנו "התחפשנו" לילדים שלהם וכך הצלחנו לעבור יחד איתם לאוסטריה. קרובי המשפחה היו אנשים שניהלו אורח חיים חרדי. בוינה הייתה קהילה גדולה של יהודים מהקהילה שלהם שקיבלה אותם ועזרה להם. אנחנו נפרדנו מהם ופינו לשגרירות ישראל בוינה בבקשה לעזור לנו לעלות לארץ ישראל.

אבי שנשאר בהונגריה עם האח הצעיר ביקש אישורי יציאה אך בקשתו לא אושרה. הוא הניח שהוא כבר איש מבוגר/זקן ובסופו של דבר יקבל אישור יציאה, לכן המשיך לבקש אישורי יציאה. קצת אחרי שעזבתי את הונגריה האח המאושפז השתחרר מבית החולים וחזר לבית הספר. אבי חזר לעבוד וקרובת משפחתנו עזרה בטיפול באח.

במאי 1957 אבא נפטר בפתאומיות. ספרו לנו שהוא נפצע ונפטר כתוצאה מהז' יהום שהתפתח בפצע. אחי עבר להתגורר עם האחיות שעברה לבודפשט עד עלייתו ארצה כשהיה בן 11. בארץ הוא הצטרף לאחותנו שהייתה ממקימי קיבוץ מעגן ליד הכנרת.

נא ספרי/י על חייך בארץ

(תחושותיך בעת עלייתך ארצה, פעילותך הציבורית או התרבותית, המשפחה שהקמת, המסר שברצונך להעביר

לדורות הבאים):

כשאחי ואני הגענו לארץ הגענו קודם לבית משפחת אחותנו שהתגוררה בחדרה. התברר שהיא לא ידעה על בואנו. מצד אחד היא מאוד שמחה על המפגש אך מצד שני היא מאוד דאגה כיצד תוכל לטפל גם בנו – שני מתבגרים כאשר היא מטופלת גם בשני ילדיה הקטנים. כעבור כמה ימים עברנו לקיבוץ מעגן לחיות יחד עם אחותנו ומשפחתה.

המפגש עם הקיבוץ עבורי היה מאוד טראומטי. אני הייתי רגילה לחיי עיר. בקיבוץ בחורף הכל היה בוץ. קיבלנו מגפיים גבוהים, כמו כולם. המקום נראה לי כמו כפר נידח ותושביו כפריים פרימיטיביים. לא יכולתי להבין את התלהבותה של אחותי מחיי הקיבוץ.

מאוד רציתי ללמוד עברית אך הדבר לא ניתן לי. הייתי צריכה להשתלב בעבודה וכל פעם ששאלתי על לימודים נענתי שלזה יש זמן בהמשך.. אחי, שהיה צעיר ממני שולב בקבוצה של ילדי הקיבוץ בני גילו כך יצא לו ללמוד עברית ולהשלים את לימודי התיכון.

ברגע שאחי רכש את השפה הוא ביקש להתגייס לצה"ל.

אני עבדתי בבית ילדים לפעוטות. תוך כדי עבודה למדתי עברית. בקיבוץ הכרתי את בעלי, אף הוא עולה מהונגריה. נישאנו באוגוסט 1957. באוקטובר 1958 נולדה בתנו הבכורה. בשנת 1960 החלטנו לעזוב את הקיבוץ. בעלי היה חרט במקצועו וכך התחלנו לבנות את חיינו מחוץ לקיבוץ.

תחילה התגוררנו בחיפה כמה חודשים, משם עברנו לבאר שבע וכעבור עשר שנים עברנו לערד בה אני מתגוררת עד היום. לי ולבעלי נולדו שתי בנות. בערד עבדתי כסייעת לגננת משך 30 שנה. כשפרשתי לגמלאות התחלתי להתנדב בארגון "יד לערד" וב"אגודה למלחמה בסרטן". אף פעם לא הצטערתי שעזבתי את הונגריה. מאוד הצטערתי שלא יצא לי ללמוד מעבר ללימודי התיכון ובמיוחד שלא למדתי את השפה העברית בצורה מסודרת.

המסר שלי לדורות הבאים: צריכים לדעת שאנטישמיות תמיד תהיה קיימת. אנחנו צריכים להתנהג בצניעות ובכבוד אחד כלפי השני ולא להתנשא בפני עמים אחרים – לא להתנשא כאן בארץ ולא בחו"ל. עלינו להיות עם חוסן אנושי, פיזי וכלכלי. חייבים לחנך את הילדים להיות עצמאיים שידעו לעשות הכל בכוחות עצמם.

ראיון: חוה אוה לוי. ערד, מאי 2013

